

Володимир Шинкарук

АЗ – БУКИ

*Літературно-мистецькі
студії*

Житомир
Полісся
2015

УДК 82(091):908
ББК 83.3(4Укр-4Жит)
Ш 62

*Надруковано за ухвалою
Вченої ради Житомирського державного університету ім. І. Франка
(протокол № 5 від 26.12.2014)*

Рецензенти:

Петро Васильович Білоус,
доктор філологічних наук, професор.
Володимир Олегович Єршов,
доктор філологічних наук, професор.
Віктор Михайлович Мойсієнко,
доктор філологічних наук, професор.

Ш 62 Шинкарук В. Ф. Аз-Буки. Літературно-мистецькі студії. –
Житомир : Полісся, 2015. – 278 с. – Серія «Бібліотека
кафедри теорії та історії світової літератури НН ІФЖ
Житомирського державного університету імені І. Франка»

ISBN 978-966-655-700-4

Книгу професора кафедри теорії та історії світової літератури Житомирського державного університету ім. І. Франка В. Ф. Шинкарука «Аз-Буки» складають вибрані наукові та публіцистичні статті і нариси з історії давньої і сучасної літератури, вітчизняного мистецтва, літературного краєзнавства. Збірка відображає весь спектр науко-пізнавальних інтересів відомого українського науковця

УДК 82(091):908
ББК 83.3(4Укр-4Жит)

ISBN 978-966-655-700-4

© В. Шинкарук, 2015.

АЗ – БУКИ

Літературно-мистецькі студії

ПОЧАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Давньоукраїнське літописання	9
«Слово о полку Ігоревім»	27
Феофан Прокопович і його трагікомедія «Володимир»	49
Тема історичного минулого народу в давній українській літературі та героїчний епос народів Європи	57

ФОЛЬКЛОР

Маруся Чурай і пісенна традиція Житомирщини	81
---	----

ЛІТЕРАТУРА XX СТОЛІТТЯ

Житомирщина в житті та творчості М. Рильського	101
Василь Кравченко та житомирські прототипи Михайла Булгакова	130
Василь Земляк: Перші кроки на Житомирщині	135
Прожив з весною (Творчий портрет Михайла Клименка)..	140
Творчий ужинок поетів Житомирщини	144
Зустріч, яка не відбулася в Житомирі (Спогади про Роберта Рождественського)	154

РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ, ПЕРЕДМОВИ

Яснозір'я таланту. Передмова до книги І. Сльоти «Золото зажив'я»	163
Автограф для вічності. Передмова до книги І. Сльоти «Автографи»	170
Відчуваючи музику слів. Передмова до книги І. Сльоти Переспіви	172
Юрій Камишний – художник, що переорює душу	180
Інше серцебиття. Відгук на книгу В. Горбунової «Мрія про маленьке життя»	183

Лазар. Друге пришестя або Ми так любили Житомир. Рецензія на книгу С. Лазо «Ми так любили „The Beatles”»	186
Одяг для думок. Передмова до книги Ірини Шинкарук «Сильніша – на одне життя»	190
Диво, знайдене на соціально-психологічному факультеті. Передмова до збірки «Диво, знайдене в собі»	193
Новий обрій Ірини Лубківської. Передмова до книги І. Лубківської «Жити і любити не уві сні»	195

ПОРТРЕТИ

Павло Карпович Сербін: Жив за високим покликанням ...	199
Зірка і смерть Леоніда Венгерова	214
Ніна Матвієнко. Голосом цієї жінки співає і плаче Україна	225
Свіча таланту Костянтина Яновського	232
Жива вода творчості: Ірина Шинкарук	235
Життя, освячене творчістю і любов'ю: Тетяна і Михайло Гузуни	241
Юрій Градовський. Талант, який не знає відпочинку.....	248
Творча характеристика Поліського ансамблю пісні і танцю «Льонок»	254
Анатолій Говораadlo – душа покладена на музику	261
Дві долі, міцно сплетені в одну: Людмила Вікторівна та Георгій Володимирович Майорови	267
Телевізійна зірка зійшла в Житомирі: Рабіга Аманжолова	270
Микола Кавецький: «Я прийшов із світанків»	273

ФЕОФАН ПРОКОПОВИЧ І ЙОГО ТРАГІКОМЕДІЯ «ВОЛОДИМИР»

Феофан Прокопович належить до числа найяскравіших українських письменників XVIII століття. Його літературний талант, що вражає глибиною і багатоманітністю, проявився у різних жанрах поезії, прози, драматургії. Окрім того, Феофан Прокопович відомий як релігійний і громадський діяч, до думки якого постійно прислуховувались і прості люди, і можновладці.

Біографія майбутнього письменника сповнена багатьох драматичних моментів, авантурних пригод, стрімких злетів і несподіваних падінь. Народився він 9 червня 1681 року у Києві, в родині купця. Прізвище батька в історії не збереглося (можливо, Церейський), зате відомо, що Ф. Прокопович – це прізвище матері. Ім'я ж, яке дали синові при народженні батьки, було чи то Єлісей, чи то Єлізар.

Надзвичайно рано хлопчик залишився сиротою і змушений був жити в родині свого дядька по матері Феофана Прокоповича – ректора Києво-Могилянської академії. Після раптової смерті дядька підлітка усиновила невідома сім'я заможних киян.

Три роки Єлізар навчався у початковій школі Київського братського монастиря, після чого вступив до Києво-Могилянської академії. Засвоївши курс «світських наук», майбутній письменник не став вивчати теологію у рідному Києві, а подався до Львова, де два роки навчався і викладав піїтику та риторiku в місцевій колегії. Ввесь цей час юнак мріяв здобути освіту в якомусь із найкращих західноєвропейських навчальних закладів. Його вабив Рим. З цією метою він прийняв уніатство, отримав нове ім'я – Самійло – і прибув до Італії. Навчання продовжилось у Ватикані, в колегії святого Афанасія. Але через три роки майбутній письменник залишає Італію, оскільки за написаний ним латинською мовою сатиричний вірш «На захист Галілея», де гостро висміювався папа і його оточення, йому загрозували репресії.

Шлях на батьківщину був довгим і складним. На певний час юнак затримався у Німеччині, де відвідував заняття в престижних університетах Лейпцига і Галле. Після повернення до Києва в 1704 році він вступив до Київського братства, прийняв православ'я і тепер уже назавжди узяв собі ім'я і прізвище померлого дядька – Феофана Прокоповича.

Спочатку Ф. Прокопович викладав у Києво-Могилянській академії піїтику, з 1706 по 1707 рік – риторичу, з 1707 по 1709 – філософію. Згодом, ставши ректором академії, читав лекції з теології. 22 липня 1709 року, майже одразу після Полтавської битви, Ф. Прокопович виголосив вітальну промову на адресу Петра I, котрий особисто був присутнім на церковній службі у Софіївському соборі. Панегірик справив на царя надзвичайне враження, і він одразу наказав надрукувати його в оригіналі (промова була написана книжною українською мовою), а також зробити переклад польською та латинською мовами. До речі, «Панегирикос» (саме так автор назвав свій твір) залишився єдиним твором Ф. Прокоповича, який було надруковано за життя письменника.

У 1716 році Петро I викликав Ф. Прокоповича до Санкт-Петербурга, нагородивши його високим церковним саном архієпископа Новгородського. З цього часу і до смерті царя Ф. Прокопович був головним радником російського самодержця у справах релігії, науки та культури, ідеологом багатьох суспільно-політичних процесів. На жаль, усі реформи, які втілював у життя Ф. Прокопович, спрямовувались на посилення російської монархії і були пов'язані з відстоюванням інтересів дворянства, у першу чергу російського.

У 1721 році він організував світську приватну школу, де навчалось більше як 160 учнів, серед яких були діти-сироти та діти із бідних сімей. Незважаючи на високий церковний сан, Ф. Прокопович ніколи не був аскетом, він любив життя в усіх проявах, цінував найменші людські радості. У його бібліотеці нарахувалось майже 30 тисяч книг, а картинна галерея архієпископа складалася із 149 полотен кращих вітчизняних і зарубіжних майстрів пензля. Він був літературним вчителем першого російського сатирика Антіоха Кантемира, підтримував поета і філолога Василя Тредіаковського і навіть свого часу врятував від виключення із Московської слов'яно-греко-латинської академії молодого Михайла Ломоносова.

Після смерті Петра I, коли розпочалося жорстоке переслідування всіх його прихильників, Ф. Прокопович не

тільки зумів зберегти власне життя, а й відстояти свій високий соціальний статус. Він залишався фаворитом і в імператриці Катерини I, і в імператора Петра II, а також в імператриці Анни Іоанівни. Та інтриги, постійна виснажлива боротьба за право знаходитись біля царського престолу неухильно підривали творчі та фізичні сили Ф. Прокоповича. Він помер 8 березня 1736 року, в день 11 річниці з дня поховання свого кумира – Петра I.

Літературний спадок Ф. Прокоповича досить великий. Він прославився як блискучий оратор, автор великої кількості панегіриків. Цей літературний жанр виник у V столітті до нашої ери у Греції. Слово «панегірик» означає урочисту похвальну промову. Ф. Прокопович досить часто відгукувався на визначні дати в історії держави, вшановував своїми літературними творами вельмож. Відомі його панегірики «Слово про владу і честь царську» (1716), «Слово похвальне про баталію Полтавську» (1717), «Слово похвальне про флот російський» (1720), «Слово не погреб Петра Великого» (1725) та інші. Але найдосконалішим твором ораторського мистецтва Ф. Прокоповича залишається вже згаданий «Панегирикос», до складу якого автор включив ліро-епічну поему «Епиникіон» (у перекладі з грецької – пісня перемоги). Цей твір – яскравий приклад урочистої поезії, до якої також часто звертався Ф. Прокопович. Поема, що зображує Полтавську битву, написана силабічними віршами і насичена великою кількістю риторичних фігур, церковнослов'янізмів, а також образами, запозиченими з античної міфології.

Зазначимо, що Ф. Прокопович першим із наших поетів звернувся до зображення у поетичних творах батальних сцен і робив досить вдалі спроби тонізувати традиційні силабічні вірші. Про це свідчить вірш «За Могилою Рябою», в якому зображувався невдалий похід українського і російського війська проти турків 1711 року.

Ф. Прокопович писав латинською і польською мовами, але, звичайно, найчастіше він звертався у своїх поезіях до книжної мови, характерної як російській, так і тогочасній українській літературі. Серед поетичних творів Ф. Прокоповича потрібно виділити похвалу Анні Іоанівні «На день 25 лютого» (день коронації імператриці), вірш 1732 року «Про Ладожський канал», елегію «Плаче пастушок у довгій негоді», присвячену 5-ій річниці з дня смерті Петра I.

Поетичний доробок Ф. Прокоповича поєднує у собі переважно патріотичні і філософські твори. Але іноді автор вдається до іронічних та сатиричних віршів (вірш «Про Станіслава Лещинського», у якому висміюється невдаха-претендент на польську корону), а також пише поезії на побутові теми (звернення до А. Кантемира з нагоди написання ним четвертої сатири, подяка економому Герасиму тощо).

Заслуга Ф. Прокоповича полягає і в тому, що в своїй поетичній творчості він одним із перших у нашій літературі звернувся до інтимної лірики. Це можна довести на прикладах таких його віршів, як «Дистих для того, хто просить любові», «Жарт на Венеру, що шукає свого сина Купідона», «Пісня світова» та деяких інших.

На жаль, Ф. Прокопович залишався далеким від створення оригінальної поетичної системи, але у своїй творчості він спробував використовувати різноскладові поетичні рядки, експериментував з нетрадиційними для того часу римами (чоловічою і дактилічною), звертався до нової строфіки (октава). Деякі його вірші написані простою розмовною мовою із вживанням побутової лексики. Усе це, без сумніву, сприяло подальшій демократизації літературного процесу.

В історію української літератури 18 століття Ф. Прокопович увійшов і як один із найталановитіших драматургів. Його перу належать дві драматичні замальовки, що були написані близько 1716 року («Розговор гражданина с селянином да певцом или дячком церковным» та «Разглагольствие тектона, си есть древодеда, с купцом»), а також трагікомедія «Володимир».

П'єса «Володимир» була інсценована учнями Києво-Могилянської академії 3 червня 1705 року. У цей час у європейській літературі домінував такий літературний напрямок, як класицизм (слово *classicus* у перекладі з латинської означає – ідеал, зразок). Класицисти вважали античне мистецтво зразковим і закликали наслідувати його. Французький поет Ф. Буало, синтезувавши основні літературно-філософські принципи, викладені у працях Платона, Арістотеля, Сенеки та інших античних мислителів, створив художню систему класицизму. Літературні смаки і переконання Ф. Прокоповича багато в чому співпадали з основними принципами класицизму.

Звернення письменника до драматургії також не було випадковим. Запозичивши з античної літератури систему жанрів, класицисти виділили як один із найголовніших жанрів –

драму. В основі драматичних творів рекомендувалося використовувати античні сюжети, але Ф. Прокопович у своїй п'єсі звернувся до сюжету з давньої історії своєї держави.

Тема п'єси – запровадження християнства в Київській Русі та боротьба князя Володимира з язичницькими жрецьми, що активно виступали проти нової віри. Володимир зображений у трагікомедії як мудрий політичний діяч-просвітник, як реформатор, що спрямовує свої зусилля на розбудову держави, на посилення її міці і міжнародного авторитету.

П'єса, яка зображувала сторінки далекої історії, змістом своїм тісно пов'язувалась із сучасністю, а реформаторська діяльність київського князя чітко асоціювалася з реформаторською діяльністю Петра І. Для Ф. Прокоповича язичництво – символ невігластва і темноти, тому протистояння християнства і язичництва в період княжіння Володимира, що відображене в трагікомедії, – це прозорий натяк на боротьбу нових ідей зі старими в часи царювання Петра І, алегоричний показ драматичної спроби імператора вивести державу «з варварства».

Трагікомедія Ф. Прокоповича «Володимир» написана за правилами, викладеними автором у його лекційному курсі поетики. Вона має пролог та епілог, п'ять дій, кожна дія включає в себе не більше десяти яв. У кожній яві автор намагався задіювати не більше трьох осіб. Уже в «Пролозі до слухачів» Ф. Прокопович сам декларує політичну заангажованість твору, закликає всіх, хто сприймає його п'єсу (в тому числі і російського імператора), бачити себе спадкоємцями легендарного князя Володимира, відображенням його віри і слави.

Перша дія (протасис) розпочинається з появи у Києві посланої пеклом тіні князя Ярополка. Ярополк, який був убитий своїм братом Володимиром під час міжусобної війни, повідомляє верховному жрецю Перуна Жериволу про наміри Володимира прийняти християнство і позбутися язичницьких богів.

У другій дії (епістасисі) язичницькі жреці Піяр, Курейд та Жеривол накликають на Володимира пекельні сили, щоб спокусити його, завадити духовному очищенню, яке б утвердило князя в намірах порвати з язичництвом.

Третя дія (катастасис) передає душевні переживання Володимира напередодні прийняття найважливішого у своєму житті рішення. Князь усе ще вагається, тому звертається по

допомогу до своїх синів Бориса і Гліба, а ті радять йому прислухатись до слів грецького філософа про Хрестовий закон. Філософ викладає Володимирі основні положення християнського вчення і остаточно впевнює його в необхідності прийняття християнства.

У четвертій дії (вона також має назву катастасис) зображується, як сили зла здійснюють ще одну спробу зламати дух князя. Вони намагаються нав'язати йому думку, що в світі вирішать, ніби він прийняв нову віру не за внутрішніми переконаннями, не заради самої віри, а тому що боявся греків. Але Володимир стійко переносить усі труднощі, виходить переможцем із цього надзвичайно складного протистояння.

П'ята дія (катастрофа) приводить п'єсу до розв'язки. Прибічники Володимира воєводи Храбрій та Мечислав дискутують з язичницькими жрецьми, які вважають, що зміна релігії призведе до кінця світу. Позбавлені можливості отримувати жертвоприношення Піяр, Курейд, Жеривол помирають з голоду. Вісник повідомляє, що князь Володимир після похрещення узяв собі нове християнське ім'я – Василій. Князь у своєму останньому монолозі говорить про переваги християнської релігії і закликає знищувати язичницьких ідолів.

Завершується трагікомедія хором апостола Андрія та ангелів, які пророкують щасливу майбутню долю Києва і усієї держави. Позитивно згадується в епілозі п'єси і гетьман Мазепа, якого Ф. Прокопович згодом буде засуджувати за зраду Петрові І, а також відомі діячі української церкви В. Ясинський та С. Яворський.

Центральний образ твору – образ князя Володимира. Автор зобразив його мудрим і далекоглядним керівником держави, мужнім і сміливим, стійким у своїх переконаннях. Але, разом з тим, Ф. Прокопович не позбавив його тих рис і якостей, які зближують князя із звичайними людьми: він вагається при визначенні правильності свого вибору, боїться, чи не принесе цей вибір шкоду людям і державі.

Володимир змальований драматургом в період важливого духовного зламу. Автору вдалося в усій складності показати драматичний процес зміни характеру князя під впливом обставин, яскраво підкреслити те, як непросто далось герою рішення відмовитися від релігії батьків.

На відміну від класицистів, що позбавляли своїх героїв психологізму, чітко ділили їх лише на позитивних та негативних, Ф. Прокопович створив яскравий художній образ,

який відзначається особливою життєвою силою, глибиною і складністю. Володимир вигідно відрізняється від інших героїв української літератури XVIII століття можливістю духовного росту і самовдосконалення, здатністю викорінювати застарілі звички і принади язичницького життя, в найбільш відповідальні життєві моменти перемагати вади власного характеру.

Інші герої п'єси значно поступаються головному герою. Вони досить статичні і, як правило, демонструють лише якусь одну рису характеру. Ця риса підкреслюється самим автором з допомогою «промовляючих» імен: Храбрій, Мечислав, Жеривол, Курейд, Піяр.

До речі, саме із зображенням язичницьких жреців у п'єсі з'явився комічний елемент. Дійсно, жреці змальовані у творі з великою долею іронії. Органічне поєднання драматичних та іронічних моментів дало можливість Ф.Прокоповичу назвати п'єсу трагікомедією, що викликало невдоволення класицистів, які активно боролися за чистоту жанру і різко засуджували будь-яке поєднання різножанрових елементів.

Язичницькі жреці уособлюють собою не тільки реакційне духовенство, а й всіх прибічників старого, віджилого, того, що зупиняє або обмежує поступ. Прислужники Перуна, які погрожують князю розправою, на ділі виявляються жалюгідними боягузами. Драматург свідомо гіперболізує їхню любов до їжі. Боротьба за віру зводиться у них лише до боротьби за право поїдати жертвоприношення. Сенс і мета життя Жеривола, Піяра, Курейда – в задоволенні своїх примітивних потреб.

Без сумніву, під час роботи над п'єсою Ф. Прокопович знайомився з великою кількістю літописних та агіографічних матеріалів, що відображали добу князя Володимира. Але драматург особливо не турбується про історичну достовірність твору. Він звертає увагу лише на один важливий епізод із довгого і драматичного життя київського князя. Ф. Прокопович не переймається тим, що від моменту прийняття Володимиром рішення про хрещення Русі і до самого процесу хрещення минає лише три дні, не звертає увагу на те, що князі Борис і Гліб на момент прийняття християнства, очевидно, були у такому віці, який не давав можливості батькові звертатись до них за порадою. Ці та інші історичні недоречності пов'язані з творчою установкою автора, який услід за Арістотелем вважав, що письменник, на відміну від історика, має право зображувати

події не так, як вони відбувалися насправді, а так, як вони могли б відбутися.

У п'єсі мало сценічної дії, немає масових сцен, вона побудована виключно на монологах і полілогах, про деякі важливі події розповідає глядачам символічний персонаж – Вісник. Ф. Прокопович зберіг у своєму творі три класицистичні драматургічні єдності (єдність дії, місця та часу): трагікомедія має лише одну сюжетну лінію і зображує тільки процес прийняття християнства у Київській Русі, всі події відбуваються у Києві і тривають не більше трьох діб.

Зазначимо, що трагікомедія Ф. Прокоповича «Володимир» написана переважно 13-складовими силабічними віршами, хоча іноді автор звертається до 8-складових віршів, а також користується віршами, у яких рядки нараховують від 5-ти до 13-ти складів. Цікаво, що під час діалогів чи полілогів драматург застосовує такий поділ свого 13-тискладника, коли початок рядка закінчує вислів одного персонажа, а кінець рядка є початком промови уже іншого героя.

Ф. Прокопович ставить за мету уникати банальних дієслівних рим, і хоча віддає повну перевагу жіночій римі, намагається активно римувати слова, що належать до різних частин мови: жало – настало, художому – дому, слова – готова, мало – настало тощо.

У п'єсі використовується книжна українська мова, автор звертається до великої кількості архаїчних слів та церковнослов'янізмів. Але це, загалом, не зменшує великого історико-літературного значення твору Ф. Прокоповича, який заклав підвалини українського театру, відкрив нові яскраві перспективи в розвитку національної драматургії.

Надруковано в книзі:

П. В. Білоус, В. Ф. Шинкарук.

Українська література XI – XVIII ст. Науковий посібник.

– Житомир : Житомирська типографія, 2006.

